

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Debat en tegenspraak in Saoedi-Arabië

Als Middle Eastern exceptionalism een mythe is en het Midden-Oosten echt wel democratischer en liberaler kan worden, hoe zit het dan met Saoedi-Arabië? Deze olie-grootmacht en zelfbenoemde vaandeldrager van de islam schijnt zo onveranderlijk dat het gedoemd lijkt achter te blijven bij de rest van de wereld. Maar is dit wel zo?

door Joas Wagemakers

De auteur is werkzaam aan de afdeling Islam en Arabisch van de Radboud Universiteit Nijmegen, waar hij onderzoek doet naar islamisme en in het bijzonder salafisme in onder meer Saoedi-Arabië, waarover hij diverse artikelen heeft gepubliceerd. Hij doet tevens onderzoek naar intellectuele debatten en trends in Saoedi-Arabië voor Instituut Clingendael. Daarnaast zit hij in de redactie van *ZemZem. Tijdschrift over het Midden-Oosten, Noord-Afrika en islam*.

BIJ SAOEDI-ARABIË ZULLEN DE MEESTE MENSEN ONWILLEKEURIG denken aan beelden van een fundamentalistische en intolerante vorm van islam, terrorisme, zweepslagen, onthoofdingen, onderdrukte vrouwen en – uiteraard – olie. Zo vreemd is dat niet. De Saoedische staatsvariant van de islam – door buitenstaanders wahabisme genoemd – is zonder meer streng en inderdaad niet altijd even tolerant tegenover andersdenkenden; vijftien van de negentien kapers van 9/11 waren Saoedi's; lijfstraffen, waaronder onthoofdingen, worden inderdaad toegepast; vrouwen mogen er nog steeds niet autorijden; en 'het land van de twee heilige plaatsen' bezit ook 's werelds grootste bekende olievoorraad.

Al deze zaken bij elkaar opgeteld maken het verleidelijk om te concluderen dat Saoedi-Arabië een enorme bron van ellende is die bovendien de financiële middelen heeft om deze ellende over de hele wereld te verspreiden. Hoewel sommige auteurs inderdaad dergelijke conclusies hebben getrokken,¹ toont een grondigere blik op 's lands geschiedenis en maatschappij dat er meer aan de hand is. Deze bijdrage laat zien dat in

Saoedi-Arabië al decennialang een felle strijd woedt over welke koers het land moet varen, en dat het kortzichtig is om het geboorteland van Osama bin Laden volledig verantwoordelijk te houden voor de daden van zijn bekendste *native son* en diens radicale ideologie. In het hierna volgende geef ik eerst een kort overzicht van de relatie tussen het wahabisme en de Saoedische staat. Daarna ga ik in op de religieuze oppositie, de liberale trend van de afgelopen jaren en welke invloed dit alles heeft op de stabiliteit en toekomst van het land.

EEN VOORTDUREND PACT

Het project Saoedi-Arabië begon in 1744, toen de tribale leider Muhammad ibn Sa'ud (overleden in 1765) zich door een pact verbond met de religieuze hervormer Muhammad ibn 'Abd al-Wahhab (1703-1792). De mannen spraken af dat het politieke leiderschap van hun poging het Arabisch Schiereiland te veroveren in handen zou liggen van de eerstgenoemde, terwijl de ideeën van de ander de religieuze basis zouden vormen van hun te stichten staat. Het verdrag tussen de twee mannen is een tot op de dag van vandaag voortdurend pact gebleven in de Saoedische geschiedenis. Hoewel de eerste Saoedische staat (1744-1818) en ook de tweede (1824-1891) om verschillende redenen ten onder gingen, vormden de familie Saoed (de Al Sa'ud) en de nazaten van Ibn 'Abd al-Wahhab (de Al al-Shaykh) opnieuw de basis van het huidige Saoedi-Arabië (1932).²

De Al Sa'ud wordt vandaag de dag belichaamd door de regerende Saoedische koninklijke familie en omvat duizenden prinsen die in meerdere of mindere mate betrokken zijn bij de politiek van het land en er soms zeer uiteenlopende ideeën op na houden. De Al al-Shaykh wordt tezamen met ideologische erfgenamen van Ibn 'Abd al-Wahhab al sinds de negentiende eeuw vertegenwoordigd door religieuze geleerden die er via allerlei instanties en organisaties op toezien dat de maatschappij geleid en geordend wordt volgens hun opvattingen over de islam. De relatie tussen beide partijen is echter nooit gebaseerd geweest op volledige gelijkwaardigheid. Hoewel de diverse politieke leiders de steun van de religieuze geleerden nodig hadden om hun beleid te legitimeren – zeker in tijden van crisis, zoals de negentiende-eeuwse burgeroorlog³ of de Golfoorlog in 1990⁴ – zijn de koningen en prinsen altijd de ware machthebbers geweest. Zodoende bleven de politiek en de economie van het land stevig in handen van de koninklijke familie, terwijl maatschappelijke en persoonlijke zaken grotendeels het terrein van de geleerden werden. Het is wellicht dit beperkte mandaat voor de religieuze staatsgeleerden dat eraan heeft bijgedragen dat zij zich tot in het absurde op maatschappelijke en persoonlijke kwes-

ties hebben gestort, met een gedetailleerd systeem van regels om de levens van Saoedi's te bepalen als gevolg.⁵ Hoewel dit tot een sterk conservatisme heeft geleid, was de beperking hiervan tot de maatschappij voor sommige Saoedi's niet voldoende.

WAHABITISCHE OPPOSITIE

Het wahabisme is in feite de vorm van salafisme – de variant van de islam wiens aanhangers proberen zo veel mogelijk de eerste generaties moslims te imiteren – die oorspronkelijk afkomstig is uit de centraal-Arabische

*De religieuze oppositie in
Saoedi-Arabië is heteroogeen en
divers*

regio Najd. Het navolgen van deze vroege moslims (*al-salaf al-salih*, de vrome voorvaderen) gebeurt omdat men gelooft dat zij de puurste vorm van de islam vertegenwoordigen. Om die reden leggen salafisten (en wahabisten) dan ook veel nadruk

op het letterlijk naleven van de Koran en de overleveringen van de profeet Muhammad en op het vermijden van zogenaamde religieuze innovaties (*bida*), die in hun ogen de islam bezoedelen. Het is deze houding van salafisten – en in het bijzonder van wahabisten, wiens leer in relatieve isolatie is ontstaan – die zorgt voor een vaak afwijzende houding ten aanzien van niet-moslims en andersdenkenden.⁶

De religieuze oppositie die Saoedi-Arabië sinds het begin van de twintigste eeuw gekend heeft is heteroogeen en divers, maar laat telkens zien dat het feit dat eerdergenoemde leer grotendeels alleen op maatschappelijk en persoonlijk niveau mag worden toegepast een blijvend punt van spanning is. Dit gold bijvoorbeeld voor de Ikhwan (broeders), de tribale strijders met wier hulp de eerste koning van het huidige Saoedi-Arabië, 'Abd al-'Aziz Al Sa'ud (1880-1953), de staat nieuw leven inblies, maar die zich uiteindelijk tegen hem keerden toen ze zijn beleid niet meer vonden stroken met het wahabisme. Het conflict liep zo hoog op dat de koning zich genoodzaakt zag hen militair te onderwerpen in 1929.⁷ Daar bleef het echter niet bij. In 1979 werd de Grote Moskee van Mekka bezet door een groep rebellen die onder meer geloofden dat het Saoedische koningshuis niet voldeed aan de zelf opgelegde vroomheidsnormen.⁸ Hoewel het regime ook deze opstand wist te bedwingen, was het in 1990 opnieuw raak. Om het hoofd te bieden aan de dreiging van Saddam Hoesseins troepen, die vlak daarvoor Koeweit waren binnengevallen, besloot de toenmalige koning Fahd (die regeerde van 1982 tot 2005) een half miljoen Amerikaanse soldaten het land binnen te laten. Dit besluit stuitte op zoveel verzet dat een nieuwe golf van protest

loskwam. De islamistische oppositie wees onder andere op de frictie tussen het wahabitische idee dat men in persoonlijke relaties weg moest blijven bij ‘ongelovigen’ en het besluit van het regime om vijfhonderdduizend Amerikaanse soldaten toe te laten.⁹ Halverwege de jaren negentig was ook deze golf van protest teruggedrongen, maar in 2003 begon het verzet opnieuw, ditmaal mede ingegeven door de nauwe Saoedisch-Amerikaanse banden na 9/11 en de ‘oorlog tegen terrorisme’. Anders dan tijdens de protesten in de jaren negentig, die vrijwel uitsluitend vreedzaam waren, werden er op het Arabisch Schiereiland nu door Al Qaida aanslagen gepleegd tegen vooral Amerikaanse doelen in Saoedi-Arabië. Uiteindelijk werd ook Al Qaida grotendeels verslagen.¹⁰

Wat al deze opstanden en protesten gemeen hadden was dat ze elk op hun eigen manier de wahabitische ideologie gebruikten tegen het eveneens wahabitische Saoedi-Arabië. Ze sloegen, met andere woorden, de staat met zijn eigen retoriek om de oren, daarbij gebruikmakend van wahabitische geschriften waarvan de auteurs tot de grootste geleerden behoorden.¹¹ Na de opstand van 1979 had de regering al geprobeerd de radicalen de wind uit de zeilen te nemen door zich meer en openlijker als vroom te profileren, wat zich onder meer uitte in de nog altijd voortdurende poging om het wahabisme over heel de wereld te verspreiden door middel van moskeebouw, het drukken van religieuze lectuur en het financieel steunen van allerlei organisaties. Mede hierdoor is het salafisme in het Midden-Oosten (en de rest van de wereld) een snel groeiende beweging.

Zoals blijkt uit het feit dat de opstanden niet ophielden na 1979, heeft de politiek van verdere ‘wahabisering’ na dat jaar in ieder geval gedeeltelijk gefaald. Dat is niet zo vreemd, want het probleem heeft voor de religieuze oppositie altijd maar gedeeltelijk gelegen in (het gebrek aan) maatschappelijke vroomheid die Saoedi-Arabië toont. De grote gemene deler van de diverse religieuze oppositiegroepen is dat ze wijzen op de discrepantie tussen het vrome maatschappelijke beleid enerzijds en het pragmatisme op politiek en economisch niveau anderzijds, waarin de nauwe banden met de Verenigde Staten vaak de boventoon voeren. De islam die in en vanuit Saoedi-Arabië gepredikt wordt is dan ook weliswaar streng, weinig tolerant en afkomstig uit dezelfde bron als waar Osama bin Laden uit put, maar hij is, anders dan de ideologie van Al Qaida, zeer gezagsgetrouw en fel gekant tegen terrorisme.¹² Hoewel er ook sociale en economische redenen zijn waarom bepaalde Saoedi’s in opstand kwamen tegen hun eigen staat, en de hele oppositie ook niet los gezien kan worden van de internationale politieke context, is deze ideologische component een belangrijke drijfveer voor de wahabitische en salafistische tegenstanders van het regime.

DE LIBERALE TREND

Betekent dit dan dat het koningshuis bedoeld is om altijd een toename aan politieke en economische speelruimte voor zichzelf te blijven compenseren met strengere maatschappelijke normen, simpelweg om de religieuze geleerden tevreden te houden? Is, met andere woorden, Saoedi-Arabië dan toch de uitzondering in de regio van wie hervorming niet snel te verwachten is? Niet noodzakelijkerwijs. Het is waar dat het land niet zonder meer zal kunnen hervormen. Nog los van de steeds weer de kop opstekende religieuze oppositie is Saoedi-Arabië ook gewoon een conservatief land waar drastische veranderingen in persoonlijke en maatschappelijke vrijheden niet zonder slag of stoot zullen worden geaccepteerd door bepaalde delen van de bevolking. Bovendien zullen de religieuze staatsgeleerden vanuit hun ondergeschikte maar niet machteloze positie vermoedelijk proberen vast te houden aan de beperkte maar desondanks invloedrijke machtsbasis die ze hebben. Toch zijn er tekenen dat dit, zeker onder de huidige koning 'Abdallah (die regeert sinds 2005), zijn grenzen kent.

Naast de koninklijke familie, de religieuze staatsgeleerden en de islamistische oppositie is er nog een vierde groep die in toenemende mate van zich laat horen: de liberalen. Hoewel tijdens en na de Golfoorlog in 1990 vooral islamistische activisten het beeld van de oppositie hebben bepaald, roken ook liberalen hun kans toen het regime zich kwetsbaar opstelde door de vs om hulp te vragen. Terwijl de islamistische oppositie zich tegen de komst van de Amerikaanse soldaten keerde, zagen tientallen liberalen het juist als een kans om meer sociale en politieke hervormingen te eisen, en vanuit die positie boden zij een petitie aan de koning aan. Er ontstond een felle strijd met de islamistische oppositie die soms resulteerde in samenwerking tussen (ex-)islamisten en liberalen, waarbij beide groepen zich uitspraken tegen de terroristen van Al Qaida en voor hervormingen op sociaal en vooral politiek gebied.¹³

De Saoedische liberalen lijken de laatste jaren aan invloed te winnen, maar blijven toch vooral een fenomeen van de elite, al beweren ze zelf dat ze de zwijgende meerderheid vertegenwoordigen.¹⁴ Ze lijken in ieder geval op het moment de wind mee te hebben. Recentelijk sprak het hoofd van de religieuze politie in Mekka, die er normaliter op toe dient te zien dat de wahabitische normen strikt nageleefd worden in de Saoedische maatschappij, zich bijvoorbeeld uit tegen de strikte seksesegregatie die het land kent, omdat het geen basis in de islamitische bronnen zou hebben.¹⁵ Tegelijkertijd heeft de koning de afgelopen twee jaar diverse maatregelen tot hervorming genomen, waarvan de bekendste wellicht de opening van een universiteit voor mannen én vrouwen is. Beide zaken riepen verzet

op vanuit het religieuze establishment. Het is echter veelzeggend dat het hoofd van de religieuze politie zijn baan uiteindelijk behield, terwijl een geleerde die kritiek leverde op de gemengde universiteit ontslagen werd.

EEN STABIELE TOEKOMST?

Saoedi-Arabië staat dus geenszins stil en hoeft zeker geen uitzondering te zijn in een democratiserende wereld. Het land kent sinds jaar en dag

De huidige koning lijkt open te staan voor hervormingen

heftige debatten en conflicten over hoe de maatschappij en de staat ingericht moeten worden. Hoewel die vaak op verschillende manieren zijn onderdrukt, lijkt het erop dat de huidige koning daadwerkelijk geneigd is meer openingen toe te

staan voor hervormingen en zelfs bereid is de religieuze staatsgeleerden daarbij te trotseren. Het spreekt voor zich dat soortgelijke maatschappelijke hervormingen vroeg of laat opnieuw weerstand op zullen roepen onder radicalen, die de staat met de eigen wahabitische ideologie zullen blijven bestoken. Voor *politieke* hervormingen is de positie van het koningshuis zelf op de langere termijn wellicht echter een groter probleem. Als in de toekomst namelijk daadwerkelijk politieke hervormingen doorgevoerd gaan worden, is het slechts een kwestie van tijd voordat de allesoverheersende rol van de koninklijke familie ter discussie komt te staan. Of de koning en de belangrijkste prinsen – allen bejaard en daardoor een instabiele factor – dan bereid zullen zijn een stapje terug te doen of, net als voorheen, vast zullen houden aan hun macht en de religieuze geleerden een groter mandaat verschaffen, valt nog te bezien.

Noten

- 1 Zeker na 9/11 zijn vele publicaties verschenen met deze strekking. Het grondigste en meest uitgewerkte voorbeeld hiervan is Dore Gold, *Hatred's kingdom. How Saudi Arabia supports the new global terrorism*. Washington, D.C.: Regnery Publishing Inc., 2003.
- 2 Een uitgebreide behandeling van het oorspronkelijke pact tussen de Al Sa'ud en de Al al-Shaykh is te vinden in George S. Rentz, *The birth of the Islamic Reform Movement in Saudi Arabia*. Londen: Arabian Publishing, 2004.

Aandacht voor Saoedi-Arabië in de negentiende eeuw is betrekkelijk zeldzaam, maar deze periode wordt uitgebreid behandeld in David Commins, *The Wahhabi Mission and Saudi Arabia*. Londen/New York: I.B. Tauris, 2006; Guido Steinberg, *Religion und Staat in Saudi-Arabien. Die wahhabitischen Gelehrten, 1902-1953*. Würzburg: Ergon, 2002; R. Bayly Winder, *Saudi Arabia in the nineteenth century*. Londen: Macmillan, 1965. Uitstekende algemene werken over de geschiedenis van het land zijn Madawi al-Rasheed, *A history of Saudi Arabia*. Cambridge: Cambridge Univer-

- city Press, 2002; en Alexei Vassiliev, *The history of Saudi Arabia*. Londen: Saqi Books, 2000 [1998].
- 3 M.J. Crawford, 'Civil war, foreign intervention, and the question of political legitimacy. A nineteenth-century Sa'udi Qadi's dilemma', *International Journal of Middle East Studies* 14 (1982), nr. 2, pp. 227-248.
 - 4 Mordechai Abir, *Saudi Arabia. Government, society and the Gulf Crisis*. Londen/New York: Routledge, 1993, pp. 174-179.
 - 5 Zie bijvoorbeeld Madawi al-Rasheed, *Contesting the Saudi state. Islamic voices from a new generation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, pp. 126-132.
 - 6 Voor meer over salafisme zie Roel Meijer (red.), *Global salafism. Islam's new religious movement*. Londen/New York: Hurst & Co. Ltd./Columbia University Press, 2009.
 - 7 Zie John S. Habib, *Ibn Saud's Warriors of Islam. The Ikhwan of Najd and their role in the creation of the Saudi Kingdom, 1910-1930*. Leiden: Brill, 1978.
 - 8 Voor meer over de achtergrond van deze opstand zie Thomas Hegghammer en Stéphane Lacroix, 'Rejectionist Islamism in Saudi Arabia. The story of Juhayman al-'Utaybi Revisited', *International Journal of Middle East Studies* 39 (2007), nr. 1, pp. 105-113.
 - 9 Al-Rasheed 2007, pp. 34-37. Zie ook Stéphane Lacroix, *Les islamistes saoudiens. Une insurrection manquée*. Parijs: Presses Universitaires de France, 2010.
 - 10 Thomas Hegghammer, 'Islamist violence and regime stability in Saudi Arabia', *International Affairs* 84 (2008), nr. 4, pp. 701-715.
 - 11 Joas Wagemakers, 'De Saoedische spaagaat. Vergeten hoofdstukken', *ZemZem. Tijdschrift over het Midden-Oosten, Noord-Afrika en islam* 5 (2009), nr. 1, pp. 68-73.
 - 12 Een website als www.salafipublications.com is bijvoorbeeld sterk pro-Saoedisch en bevat vele geschriften tegen radicalisering en terrorisme, waarmee onderstreept wordt dat salafisme en wahabisme niet gelijkgeschakeld kunnen worden met de gewelddadige varianten daarvan.
 - 13 Voor meer over de achtergrond van de liberalen en hun strijd met de (radicale) islamisten zie Richard Dekmejian, 'The Liberal Impulse in Saudi Arabia', *Middle East Journal* 57 (2003), nr. 3, pp. 400-413; Stéphane Lacroix, 'Islam-liberal politics in Saudi Arabia', in: Paul Aarts & Gerd Nonneman (red.), *Saudi Arabia in the balance. Political economy, society, foreign affairs*. Londen: Hurst & Co. Ltd., 2005, pp. 35-56.
 - 14 Stéphane Lacroix, 'Saudi liberals. Elitist ambitions and the reality of Saudi society', *Al-Majalla*, 2 juni 2010 (www.majalla.com/en/cover_story/article59909.ece).
 - 15 *Al-Watan*, 9 december 2009.